

METODIKA

I. LEMPERTAS

PEDAGOGINIAI APMĄSTYMAI

(Iš mokslinio komunizmo dėstyimo patirties)

Aukštosios mokyklos pedagogika neabejotinai atsilikusi nuo vidurinės mokyklos pedagogikos. Dar ir dabar neretai sutiksi dėstytoją, įsitikinusį, kad pedagogika, metodika aukštojoje mokykloje jam nereikalinga. Dirva, kurioje tokios pažiūros gali tarpti, tikriausiai, tokia: dėstytojas čia turi reikalo su žmonėmis, kurie dažniausiai yra sąmoningai pasirinkę specialybę, domisi ja ir iš dėstytojo laukia žinių. Tad ar apsimoka dėstytojui sukti sau galvą dėl visokių metodinių įmantrybių?

Ar ne dėl to ir mūsų aspirantams iš esmės nekeliama jokių pedagoginio meistriškumo reikalavimų?

Apie metodiką privalo galvoti kiekvienas dėstytojas. Tai ypač svarbu marksistinės-lenininės teorijos dėstytojams, nes jie labai retai tegali kreiptis į savo specialybės studentus. Mokslinio komunizmo kursas skaitomas įvairiausių specialybių studentams, kurių interesai dažnai tolimi humanitariniams, socialiniams mokslams. Ne visuomet galima tikėtis tokio pat susidomėjimo marksizmo teorija, kaip ir savo specialybės dalykais. Tai faktas, ir nuduoti, kad jo nepastebime, nederėtų. Marksizmo-leninizmo autoritetas didelis, ir tai, žinoma, palengvina dėstytojų darbą. Tik kažin ar visada savo užsiėmimais padedame tą autoritetą stiprinti. Dėstyimo metodika čia anaiptol ne antraeilis dalykas.

Viena iš svarbiausių metodikos problemų — kontaktas su auditorija. Kartais ir turtinga, naudinga paskaita gali nepalikti pėdsako studento sąmonėje, jei lektorius neras kontakto su auditorija, jei nesugebės reikiamai į ją reaguoti. Kiek teko girdėti tokių paskaitų, kai dėstytojas kalba, o studentai užsiiminėja savais reikalais.

Tur būt, nėra tokių metodų, kurie garantuotų kontaktą su klausytojais. Visos metodikos, tikriausiai, neįmanoma racionalizuoti, ne viską čia galima griežtai, tiksliai pagrįsti. Per daugelį darbo metų esu dėstęs tokiose akademinėse grupėse, su kuriomis iš pirmo susitikimo užsimegzdavo kontaktas ir, kaip man atrodo, abipusė simpatija. Į susitikimus su tomis grupėmis eini kaip į šventę. Bet nemaža pasitaiko ir tokių grupių,

kurios lyg siena atsitveria. Ir tada ne taip lengva ją sugriauti. Tokiu atveju jaučiamės lyg diplomatiniam priėmimui: būname korektiški, mandagūs, netgi pāslaugūs vieni kitiems, bet dvasinio bendravimo nepatiriame.

Toli gražu ne visada suvokiu, kodėl taip skirtingai susiklosto mūsų santykiai; dėl to ir koreguoti juos sunku.

Yra nemaža būdų laimėti auditorijos simpatijas, patraukti jos dėmesį. Tam gali pasitarnauti iškalba, įdomiai parinkti faktai. Kitas dėstytojas mėgsta intriguoti klausytojus paradoksaus arba neįprastais kasdieniškų reiškinių pateikimo rakursais. Dėmesį paprastai prikausto ir aštrių gyvenimo problemų bei situacijų aptarimas. Nemaža įtakos auditorijai gali turėti ir dėstytojo išvaizda, jo laikysena ir pan. Tačiau visos pedagoginės gudrybės neduos reikiamo efekto, jei gerai nepažinsime savo adresato, nesuvoksime auditorijos nusistatymų, jos nuotaikos, reakcijos į lektoriaus žodžius.

Šia prasme dėstytojui iškyla problemos, artimos toms, su kuriomis susiduria kitų profesijų atstovai, turintys reikalo su klausytojų ar žiūrovų auditorija. Pacituosiu RTFSR nusipelnusio artisto S. Jurskio žodžius: „Jeigu manęs paklaustų, į ką aš orientuojuosi dabar, sąžiningai atsakyčiau: į išivaizduojamą žiūrovą, kuriame pats įsikūniuju. Aš pats „sėdžiu“ žiūrovų salėje, seku savo darbą, kartais blogai įvertinu, o kartais sakau: „taip“,— ir tada manęs netgi nelabai jaudina aplinkinių atsiliepimai, kadangi patyriau pasitenkinimą kaip žiūrovas.

Betgi aš scenoje vaidinančio Jurskio „giminaitis“! Gal būt, aš jam dėl giminystės esu nuolaidus? Be to, negaliu ignoruoti savo didžiulio, palyginus su žiūrovu, sceninio patyrimo, dėl to mano skonis gali nesutapti su jo skoniu“¹.

Nenorėčiau siūlyti jokių paralelių tarp aktorius ir dėstytojo darbo metodų. Bet jausti auditoriją privalo ir vienas, ir kitas. Kibernetikas pasakytų, kad čia yra tasai grįžtamasis ryšys, be kurio neįmanoma valdyti jokių procesų. Jeigu dėstytojas sugeba į savo paskaitą žiūrėti iš šalies, klausytojo akimis, tada atsiranda atitinkama forma, kuri dėstomas mintis padaro įdomias ir prieinamas klausytojui. Šitoks „grįžtamasis ryšys“ yra ne tik būtina, bet dažnai ir pakankama nusisekusios paskaitos sąlyga.

Žinoma, nėra jokios garantijos, kad tavo išivaizduojama auditorija yra tokia iš tikrųjų. Čia daugiausia padeda nuojauta, intuicija, įkvėpimas; dėl to dėstytojo metodika yra ne tik mokslas, bet ir menas². Ir

¹ Актер и зритель: когда интересно обоим.— «Литературная газета», 12 сентября, 1973 г.

² Žodis „menas“ čia vartojamas „meistriškumo“, „mokėjimo“, „įgudimo“ prasme.

dėl to, tikriausiai, ne kiekvienas geras mokslininkas būtinai yra ir geras pedagogas. Bet toji intuicija, įkvėpimas iš dalies yra apmąstymų, nuolat analizuojamos patirties rezultatas. Todėl kiekvienas kvalifikuotas dalyko specialistas gali patobulinti savo pedagoginį meistriškumą, jei tik jis negaili tam pastangų.

Bet svarbiausia, metodika leliamu mastu yra ne menas, o mokslas,— ir čia derėtų vadovautis ne tik intuicija, bet ir objektyvia moksline analize. Auditoriją, kuri per visus mokslo metus savo sudėtimi iš esmės lieka ta pati, pedagogas gali pakankamai gerai išstudijuoti. Bet tuo tikslu svarbu išsiaiškinti, koks apskritai yra šiandieninis studentas.

Specialių tyrimų duomenys šiuo klausimu kol kas tokie skurdūs, kad geriau remtis asmeniškais stebėjimais. Žinoma, tai nelabai patikimas šaltinis, bet kol nėra tyrimais pagrįstų duomenų, pasinaudosiu mažiau tiksliais vaizdiniais. Nors jie nėra visai tikslūs, tačiau ir nepretenduoja į neklaidingumą, kai tuo tarpu kai kurių abejotino korektiškumo tyrimų išvados neretai pateikiamos kaip neklystančio orakulo rekomendacijos.

Taigi neturime pakankamai aiškaus studentų auditorijos vaizdo, neturime jų tipologijos. Kalbėdami apie studentus, paprastai juos „rūšiuojame“ į silpnus, vidutinius ir gerus. Pirmoji grupė — aš čia nekalbu apie tinginius — tai dažniausiai sąžiningi „kalikai“, pasirengę pažodžiui kartoti viską, ką yra išgirdę iš dėstytojo ar perskaitę vadovėlyje. Kai klausimas suformuluojamas neįprastu būdu arba kai reikia spręsti dėstytojo nekomentuotas problemas, jie paprastai pasimeta, nors turi pakankamai medžiagos, iš kurios patys gali nesunkiai padaryti išvadas. Žinias, įgyjamas aukštojoje mokykloje, šie studentai klasifikuoja pagal dėstytojus, kurie jas yra pateikę. Pavyzdžiui, samprotaudami apie karo ir taikos problemas šiuolaikiniame pasaulyje, jie apsiriboja tvirtinimu, kad karas yra baisi tragedija. Karų teisingumo ir neteisingumo klausimo jie visiškai neliečia, nes apie tai kalbama ne mokslinio komunizmo, o TSKP istorijos kurse. Dėl to tokių studentų samprotavimuose neįmanoma išvelgti revoliucinės pasaulėžiūros. Jie remiasi abstrakčiu žmogiškumu, kuris iš esmės nesiskiria nuo pacifizmo. Bandydami orientuoti juos ta kryptimi, kad išvelgtų ryšį tarp kovos už taiką ir kovos už socializmą, dažnai baigiasi nesėkme arba bendrų frazių srautu.

Gerieji studentai (vidutiniškai sudaro labai gausią ir įvairią grupę, reikalingą atskiros analizės) — tai nuosekliau mąstantys jaunuoliai. Jie vertina mokslą už jo griežtą logiką, už tai, kad jis yra savotiška „proto gimnastika“. Jie labai pasitiki tikslųjų mokslų metodais ir rezultatais. Paprastai tokie studentai domisi politika, socialinėmis problemomis ir apskritai visuomenės mokslu. Neretai visuomenės mokslams jie bando

pritaikyti įprastus mokslinio tyrimo, vertinimo ir argumentavimo metodus. Netgi pasitaiko mėginimų iš kelių pagrindinių idėjų dedukciniu būdu išvesti visą mokslinio komunizmo teoriją. Tuo tarpu mūsų samprotavimuose dažnai nerasdami to loginio griežtumo, tos dedukcijos, kuri, jų nuomone, vienintelė tėra verta mokslo vardo, kartais lieka nepatenkinti mūsų argumentais, ima savotiškai vertinti kai kuriuos mokslinio komunizmo teorijos teiginius bei principus. Atsiradusį vakuumą jie stengiasi užpildyti kuo nors kitu. Jauni ir nepatyrę, jie greit nusivilia, kartais, patiki buržuazine propaganda, nesuvokia jos argumentų apgaulingumo, neįžvelgia jos tikrųjų tikslų bei prigimties. Juos sužavi objektyvumo regimybė, tariamas absoliutus humanizmas. Jie nepajėgia suvokti, kad už viso to „parado“ slypi buržuazinis egoizmas, neapykanta socializmui, jo šalininkams.

Mokslinis komunizmas iš tiesų nėra dedukcinis mokslas; jo principų bei pagrindinių teiginių tikrai negalima grynai logiškai išvesti iš keleto „aksiomų“. Tam prieštaravo dar V. Leninas, nurodydamas, kad „siekinimas ieškoti atsakymų į konkrečius klausimus tiesiog logiškai vystant bendrąją tiesą <...> yra marksizmo suvulgarinimas ir vien tik tyčiojimas dialektiniu materializmu“³. Neabejotina ir tai, kad pagrįsti išvada čia nepalyginamai sunkiau, negu gamtos moksluose. Jau vien tai, kad mes čia nagrinėjame reiškinius „iš vidaus“, būdami jų dalyviais, o ne „iš šalies“, kaip stebėtojai, neišvengiamai sukelia nemažų sunkumų. Be to, čia beveik negalime eksperimentuoti, neįmanoma nagrinėti reiškinių be pašalinių poveikių, grynų pavidalu, iš esmės niekada negalima numatyti visų kokio nors proceso ar sprendimo rezultatų, čia negalima operuoti kiekybiniais vertinimais, ir dėl to argumentacija nebūna tokia korektiška, kaip tiksliesiuose moksluose. Bet vis tik ne čia pagrindinė studentų nedėmesingumo priežastis. Jų nepasitenkinimą skatiname dažniausiai mes patys, neretai pateikdami vienpusišką neišbaigtą argumentaciją kaip pilnavertį įrodymą. Tai ir sukelia mąstančių studentų psichologinį atsakymą. Suprantama, taip darome ne iš piktos valios. Dažniausiai mums pritrūksta argumentavimo kultūros, metodikos, arba, kitaip tariant, mokslinės atsakomybės jausmo. Susidūrę su prieštarais, sudėtingais dalykais, kartais mėginame išvengti sunkumų, pakeisdami kruopščią visapusišką reiškinių analizę daugiau ar mažiau rėksmingais (priklausomai nuo temperamento) šūkiiais.

Pavyzdžiui, svarstoma kovos už demokratiją problema. Šiuo atveju dažniausiai apsiribojama fraze, kad kova už demokratiją yra dalis kovos už socializmą. Rečiau pateikiami samprotavimai, patvirtinantys šį

³ V. Leninas, Raštai, t. 3, p. 12.

teigimą. Bet argi šito pakanka, jei norime pagrįsti tokios kovos reikšmę? Juk kova už demokratiją gali turėti ir neigiamų padarinių: tam tikromis sąlygomis ji gali atitraukti nuo kovos už socializmą. Pavyzdžiui, studentams žinoma, kaip griežtai V. Leninas kritikavo Kautskį ir kitus II Internacionalo veikėjus, kurių tam tikra demokratijos koncepcija tapo didele kliūtimi darbininkų kelyje į socializmą. Moksliskai nagrinėjant problemas, reikia įvertinti ne tik argumentus „už“, bet ir argumentus „prieš“; ir tik „pasveriant“, sugretinant juos visus, galima daryti išvadas. Visa tai tam tikru mastu turi atsispindėti ir paskaitose. O mes to dažnai vengiame. Bet tokia „palengvinta“ argumentacija dažnai nepatenkina studentų; kita vertus, tuo mes iš esmės nepadedame jiems atsispirti revizionistinėms koncepcijoms, kartu ugdome mąstymo paviršutiniškumą. Susidūrus su neįprastu požiūriu į dalyką, studentui darosi sunku surasti kontrargumentus.

Pateiktoji (kaip ir bet kuri kita) klasifikacija, aišku, schematizuoja labai įvairius intelektualinius mūsų studentijos sugebėjimus, tačiau ji padeda orientuotis pedagoginėje veikloje.

Man daugiausia prisieina dėstyti mokslinio komunizmo kursą fizikams ir matematikams; juos stebėdamas, aš ir susidariau tokį požiūrį. Suprantama, mano patirtis turi vietinę reikšmę. Tačiau esu linkęs manyti (pagrindo tam duoda pokalbiai su kolegomis, jų seminarų bei kitų užsiėmimų lankymas, studentų visuomeninės veiklos stebėjimas), kad aprašytą mąstančio studento tipą suformuoja ne tik tikslųjų mokslų specialybės, bet ir visa šiuolaikinio gyvenimo atmosfera. Visų pirma aš čia išvelgiu mokslo bei technikos revoliucijos poveikį. Tikslųjų mokslų metodų autoritetas išaugo visame pasaulyje, ir psichologinės šio reiškinio pasekmės visur panašios.

Be abejo, studentai yra labai skirtingi ir įvairūs. Dėl to nelengva atsakyti, į kokio tipo studentus dėstytojas turi orientuotis. Mano išmanymu, orientuotis reikia į giliau mąstančius studentus, nors jie ir nesudaro daugumos. Tačiau jų ir ne tiek maža, kaip mums paprastai atrodo. Dažnai esame linkę neįvertinti studentų sugebėjimų, jų intelektualinio arsenalo, nes apie juos sprendžiame tik iš seminarų. Bet tai ne pati dėkingiausia proga išvelgti jų talentus (juo labiau dar ne iš jų specialybės).

Kodėl reikėtų orientuotis į giliau mąstančius, jeigu jie nesudaro daugumos? Todėl, kad intelektas yra vienas iš svarbiausių studentų prestižo kriterijų; visi jį vertina. Giliau mąstantys studentai yra gerbiami. Jie formuoja grupės orientaciją. Nuo jų pažiūros priklauso kitų studentų nuomonė apie dėstytojus ir dėstomą dalyką. Beje, į šią aplinkybę, atrodo, nepakankamai atsižvelgia kuratoriai bei komjaunimo organizaci-

jos, kurios daugiausia orientuojasi į vidutinį studentą. Dėl to jų organizuojami renginiai toli gražu ne visada patenkina studentus.

Orientuodamiesi į stipresnius, galime pakelti ir kitų studentų intelektualinį lygį. Ir tai pasakytina ne tik apie mokslinio komunizmo, bet ir apie visų kitų disciplinų dėstymą. Žinoma, to galima pasiekti tada, kai paskaitos, orientuojamos į stipriuosius studentus, yra pakankamai prieinamos ir visiems kitiems studentams. Taip dėstyti nėra lengva, bet įmanoma: kuo gilesnis paskaitos turinys, tuo daugiau reikia galvoti apie jos pateikimo būdą. Tačiau toli gražu ne visada šitaip daroma. Kartais net atrodo, kad dėstytojas, lyg lenktyniaudamas su kai kuriais jaunais rašytojais, specialiai stengiasi būti nesuprantamas.

Kaip praktiškai orientuotis į stipriuosius studentus? Trumpai kalbant, reikia siekti, kad paskaitos būtų moksliskai pagrįstos, nuoseklios ir neprieštaringos, kad jose pakaktų „intelektinės įtampos“. Kitaip sakant, paskaitose turi būti griežtai laikomasi logikos reikalavimų. (Tokią problemą reikėtų atskirai nagrinėti: šiame straipsnyje ją galima tik išskelti.)

Tuo tarpu pažintis su mokslinio komunizmo paskaitomis rodo, kad kartais nepaisoma net ir elementarių logikos normų. Nagrinėjamai problemai artimas reikalavimas — mokslinio komunizmo klausimus sieti su studentų specialybe. Visi metodikos vadovai reikalauja, kad, dėstant bendras disciplinas, būtų atsižvelgta į studentų specialybes. Bet tas atsižvelgimas dažnai traktuojamas supaprastintai: reikia pateikti faktinės medžiagos, susijusios su aukštosios mokyklos (arba fakulteto) profiliu. Iš esmės taip yra ir MVU visuomenės mokslų dėstytojų Kvalifikacijos kėlimo institute. Šio instituto parengtame kapitaliniame metodikos veikalė sakoma: „Tam tikrą vietą paskaitose turi užimti duomenys, susiję su aukštosios mokyklos profiliu“⁴. Tiesa, čia gerai suvokiami tie sunkumai, kurie susiję su tokių duomenų panaudojimu. Teisingai šiuo požiūriu diferencijuojami patys visuomenės mokslai. Iš tikrųjų bet kurioje mokslo šakoje yra metodologinių problemų, kurių sprendimui reikalingos bendros pastangos su filosofija. Bet kaip, pavyzdžiui, atsižvelgti į psichologų arba geologų profilių mokslinio komunizmo paskaitose? Išvalgesni autoriai tokiais atvejais pataria apriboti klausimų ratą, kur tasai ryšys su fakultetu galėtų būti realizuojamas. Tačiau bet kuriuo atveju dėstytojas privalo turėti pakankamai pedagoginio takto, metodinės kultūros ir „nepersūdyti“: dirbtinas mokslinio komunizmo siejimas su fakulteto profiliu, kai patys ryšiai organiškai neišplaukia iš nagrinėjamos problemos, gali tik pakenkti. Blogai, kai toji „profilinė

⁴ Основы методики преподавания общественных наук в высших школах, МГУ, 1971, стр. 87.

medžiaga" paskaitose pasidaro savitiksliu. Ypač dažnai panašių dalykų pasitaiko viešose paskaitose, į kurias „vietinė medžiaga“ įmontuojama visiškai dirbtinai. Paprastai šitaip panaudota vietinė medžiaga neduoda efekto.

Kokia gi „vietinės“, „profilinės“ medžiagos panaudojimo paskaitose prasmė? Atrodo, čia esama keleto aspektų. Pirma, konkrečia, gerai žinoma klausytojams medžiaga galima akivaizdžiai parodyti socializmo pranašumus; antra, galima atskleisti marksistinės pasaulėžiūros svarbą, sprendžiant metodologines to ar kito mokslo problemas; trečia, per opius, klausytojams artimus dalykus galima „priartinti“ juos ir prie marksizmo teorijos, galima pasiekti, kad ji taptų jų pasaulėjautos, jų mąstymo, jų požiūrio į bet kurias problemas ir šių problemų sprendimo pagrindu. Šią psichologinę žmogaus savybę — suvokti bendrybes, remiantis savo individualiu patyrimu, atrodo, ir turėjo galvoje V. Leninas, reikalaudamas atsiminti, „kad inžinierius ateis į komunizmo pripažinimą *ne taip*, kaip yra atėjęs pogrindininkas-propagandistas, literatas, o *per savo mokslo duomenis*, kad *savaip* ateis į komunizmo pripažinimą agronomas, *savaip* miškininkas ir t. t.“⁵

Pastarasis aspektas, mano supratimu, yra svarbiausias. Dėl to nepakanka paskaitoje pateikti atskirų pavyzdžių — tokiu būdu negalima patenkinamai susieti mokslinio komunizmo su studentų specialybe. Pagrindinis reikalavimas, kuris gali užtikrinti nuolatinį (o ne epizodinį) kontaktą su fakulteto specifika, yra toks: dėstyti savo discipliną, atsižvelgiant į studento specialybės išugdytą mąstymo būdą. Juk matematikas galvoja vienaip, medikas kitaip, filologas dar kitaip. Ir tai neprieštarauja pasakymui apie bendrą mokslo bei technikos revoliucijos poveikį visų studentų mąstysenai: bendra tendencija labai įvairiai reiškiasi skirtingomis sąlygomis.

Galėjimas atsižvelgti į fakulteto profilį sudaro didžiausią paskaitos pranašumą prieš vadovėlį. Dažnai perdaug skeptiškai vertiname esamus vadovėlius. Manau, kad perdedame. Bet vis tik vadovėlio nepakanka. Skirtingai nuo vadovėlių autorių, dėstytojas turi galimybę ne tik tiesiogiai bendrauti su auditorija, atsižvelgti į naujausias gyvenimo problemas bei mokslo pasiekimus, bet, svarbiausia, jis gali atsižvelgti į studentų pasiruošimo lygį, jų nuotaikas, nusistatymus, jų mąstymo būdą. Tuo pirmiausia ir naudingos mūsų paskaitos. Jeigu ne tai, gal iš tiesų būtų naudingiau, kad studentai ruoštųsi visai savarankiškai⁶.

⁵ V. Leninas, Raštai, t. 32, p. 121.

⁶ Aš, žinoma, neagituoju kopijuoti vadovėlius. Aš tik nepritariu pernelyg niekinamai pažiūrai į juos.

Atsižvelgdami į specifines studentų mąstymo ypatybes, mes padedame jiems įveikti tą psichologinį barjerą, tą mąstymo inerciją, kuri apsunkina juos per trumpą pertrauką pereiti nuo vienos disciplinos prie kitos (beje, sudarant tvarkaraščius, į tai neatsižvelgiama). Svarbiausia, kad tokiu būdu padedame studentams įsisavinti mokslinį komunizmą ne kaip kažką svetimą, primestą iš šalies, o kaip jų pasauliui artimą discipliną.